

Čo by nemalo chýbať v knižniciach slovenských detí a mladých

Autor: prof. PhDr. Zuzana Stanislavová CSc.

Číslo: roč. 2, č. 4/2016

Rubrika: Pře(d)kládáme

Klíčová slova:

literatura pro děti a mládež, knihovny, čtenářství, slovenská dětská literatura, současná slovenská literatura, próza a poezie vysoké kvality

Autorka poskytuje stručný hodnotiaci pohľad na vybrané tituly slovenských kníh pre deti a mládež. Sústreďuje sa na také, ktoré považuje za súčasť najkvalitnejšej produkcie predmetnej intencie najmä v posledných dvoch desaťročiach.

Úvod

Nielen ľudia: aj knihy starnú. Mnohé pritom kedysi patrili k „top“ čítaniu detí. Ale svet sa mení, človek sa mení spolu s ním a mení sa aj jeho pocit zo života, ktorý podvedome hľadá i v literatúre. Jestvujú však príbehy a verše, ktoré dokážu oslovovať človeka naprieč stáročiami alebo aspoň desaťročiami. K stáliciam tohto typu zrejme patria ľudové rozprávky; a tak v knižniciach slovenských detí nemali by chýbať rozprávky nášho „andersena“ – Pavla Dobšinského, napr. v podobe, akú im dalo štvorzväzkové vydanie, ktoré s ilustráciami Martina Benku pod názvom **Slovenské rozprávky I - IV** editovalo Ottovo nakladateľství v Prahe (1999-2000). Rovnako by si miesto na detskej policičke zaslúžili aj rozprávky Sama Czambela; v citlivej úprave Ondreja Sliackeho vyšli pod názvom **Panička v líščeji koži** (2006, il. Ľubica Končeková).

Knihy pre predčitateľov (a deti mladšieho školského veku)

Jedným z umeleckých vrcholov slovenskej knižnej kultúry pre deti je rozprávkový debut básnika Erika Jakuba Grocha **Tuláčik a Klára** (2000, il. Ľuboslav Paľo). V sujetovom rámci priateľstva medzi dievčatkou a zatúlaným psíkom autor konkretizuje v siedmich jemných, rozprávačsky kultivovaných a rafinovaných (takpovediac „lobelovsky“) jednoduchých príbehoch základné ľudské hodnoty: domov, priateľstvo, lásku, toleranciu, úprimnosť, osobnostnú identitu. Exupéryovská symbolika s latentným meditatívnym rozmerom nepredstavuje pre predčitateľa či malého čitateľa recepcnú bariéru.

Predčitateľom i malým čitateľom patrí do rúk aj úspešná kniha Alexandry Salmely (Slovenky žijúcej vo Fínsku) **Mimi a Líza**, s podtitulom *Jedna má oči stále zatvorené a druhá ich má dokorán. Každá pozerá, ale spolu vidia* (2013, ilustrácie Katarína Kerekesová; druhý cyklus Mimi a Líza II, 2015), ktorá vznikla podľa rovnomenného sedemdielneho televízneho večerníckového seriálu (jestvuje aj na DVD). Zmyslom tohto rozprávkového cyklu je vyjadriť podstatu inakosti, odlišnosti vnímania sveta u vidiaceho a nevidiaceho človeka, upozorniť na skutočnosť, že „vidieť“ možno aj inými zmyslami než zrakom. Slepota limitovaná Mimi sa tak stáva empatickým druhým ja neposednej vidiacej Lízy, jej vnímaním sveta vtedy, keď zlyhávajú oči. Líza sa zasa stáva zrakom pre nevidiacu Mimi. Na takomto základe pôsobia ako figurálna dvojica: spolu objavujú svet, spoločne si ho fantáziou ozvlášťujú a vnášajú do všedného života kus dobrodružnej zázračnosti a radosti. V tej súvislosti sa rozvinú neveriteľné udalosti, v priebehu ktorých sa ukáže, že zloba či nevrlosť sú často dôsledkom nedostatku lásky a ľudskej pozornosti, že vzájomná odlišnosť nie je prekážkou, ale naopak výhodou priateľstva, lebo dokáže robiť svet zaujímavejším, že k životu sa za každých okolností oplatí postaviť

aktívne.

Knihy pre čitateľov mladšieho školského veku (a predčitateľov)

Kniha Petra Karpinského **Sedem dní v pivnici** (2011, il. Zuzana Bočkayová) sa dá čítať aj ako rozprávkové putovanie protagonistu za strateným šťastím (harmonická rodina prašískriatka Celestína ako spoločenstvo bytostí spojených vzájomnou nehou a starostlivosťou, ktorú Celestín z večera do rána stratil). Jeho sedemdňové putovanie po pivnici, aby našiel a oslobodil svojich rodičov unesených švábmi, je vybudované na báze etického pôdorysu hrdinskej rozprávky. Z triviálneho a svojou podstatou „nízkeho“ priestoru pivnice autor vytvoril vzrušujúci exotický priestor, v ktorom putujúci Celestín zažije mnohé dobrodružné situácie, stretne priateľov i nepriateľov a v ktorom musí mnohokrát prekonať svoju nehrdinskosť, len aby splnil poslanie. Dobrodružný, napínavý príbeh situovaný do prostredia „nízkeho“ autor naplnil vysokými hodnotami, akými sú láska a obetavosť v rodine, priateľstvo a nezištná pomoc, pričom soľou príbehu je citlivo využitý zmysel pre humor. V posolstve o sile lásky a oddanosti, prekonávajúcej všetky ťažkosti a nebezpečenstvá, spočíva nepatetický humanizmus príbehu.

Na poličke detských príbehov si zaslúži miesto kniha Andrey Gregušovej **Operácia Orech a iné dedkoviny** (2010, il. Alena Wagnerová). Zážitky dvoch bratov na prázdninách u troch svojských dedkov na dedine sú úsmevné, živo podané, humorné aj vďaka ozvláštneným, ale ľudsky autentickým charakterom: každý z dedkov je totiž nejako hendikepovaný (jeden je takmer slepý, druhý takmer hluchý a tretí je beznohý), ale svoje problémy dokážu vnímať s nadhľadom a neraz sa stanú zdrojom komiky, podobne ako i rodový aspekt (dedkovia verzus babka, chlapci verzus dievčatá) alebo funkčne využitá detská naivita. Z ľudských vzťahov sa nestráca vzájomná, občas i trochu drsná („chlapská“) neha.

V tejto kategórii zarezonujú aj poeticky hravé verše Ľubomíra Feldeka (napr. **Kvet alfabet**, 1976), imaginatívno-absurdné verše Miroslava Válka (napr. **Do Tramtárie**, 2004), jemná kontemplatívna lyrika Milana Rúfusa (**Modlitbičky** - od r. 1992 v početných vydaniach), vynaliezavo hravá poézia Daniela Heviera (**Nevyplazuj jazyk na leva**, 1982) alebo poézia Milana Ferka (**Krásna hra**, 2004) či Valentína Šefčíka (**Bola raz jedna láska**, 2015), ktorí sa už obracajú aj k starším deťom.

Knihy pre dospelých

Hra a hravosť, ktoré sú dnes pre detskú literatúru charakteristické, nechýbajú ani v tvorbe pre starších čitateľov, nadobúdajúc občas celkom špecifický charakter. Podobu konceptuálneho slovesno-výtvarného umenia dostali v publikácii Viliama Klimáčka (text) a Dezidera Tótha (ilustrácie) **Noha k nohe** (1996). Postmoderná koláž umeleckej poézie a prózy s publicistickými i nesujetovými žánrami, slova s obrazom, kresby s fotografiou je spojená fenoménom stopy a komponovaná do siedmich "krokov". V zmysle pointy ("Nielen noha, ale aj oči ti narastú! Naučíš sa presne dívať na všetky veci na svete!") sa tu poeticky evokujú okamihy, pocity, vnemy, predstavy.

V žánrovo rôznorodej (rozprávka, slovník, test, plagát) knihe Dušana Taragela (text) a Jozefa Dangleára (ilustrácie) **Rozprávky pre neposlušné detia ich starostlivých rodičov** (1997) je hravosť postavená na parodovaní, hyperbole a nonsense. Programovo a so satirickým zámerom sa tu parodujú žánrové konvencie mravoučnej poviedky (moralizujúca pointa, drakonické tresty), slovníkového hesla, testu, súboru pedagogických rád, plagátu. Prostredníctvom hyperboly a radikálnej irónie sa do absurdných polôh posúva výchovný rámec deti - dospelí, detské necnosti (neporiadnosť, zlozvyky, zábudlivosť, papuľnatosť, pažravosť a pod.), dospelácka bezradnosť. Tým

ako aj neskrývaným pôžitkom z výmyselníctva a persifláže výchovnosti dielo dospievajúcemu čitateľovi konvenuje.

Úsmevne a s vtipom sa dá realizovať aj poznávanie sveta okolo nás. Spomedzi takýchto publikácií si pozornosť dospievajúcich zaslúži napr. kniha Ivana Popoviča **Mať tak o koliesko viac!** (2001). Jej tematické i dizajnové zameranie deklaruje podtitul: *Veselé obrázky o vážnych vynálezoch. 52 naozajstných príbehov, ktoré vymyslelo 20. storočie*. Vtipné karikatúrne kresby I. Popoviča dotvárajú rovnako vtipné rozprávania o tom, ako vznikli veci, ktoré sú dnes už bežnou samozrejmosťou nášho života. Popovič fakty originálne odкрýva z prekvapujúceho uhla pohľadu a mnohokrát v paradoxných súvislostiach. Jeho kniha sa teda stáva nielen prameňom seriózneho poznania, ale zároveň aj dobrej zábavy.

Vtipný pohľad na slovenskú históriu zasa ponúka publikácia Natálie Gálisovej **Dejiny statočného národa slovenského** (2012, il. Zuzana BočKayová Bruncková, Juraj Martiška, Mikuláš Martiška, Miroslav Regitko); jej príbuznosť s úspešnou českou publikáciou Lucie Seifertovej ([Dějiny udatného českého národa a pár bezvýznamných světových událostí](#), 2003) je neprehliadnuteľná. Aj Gálisová totiž rozpráva o minulosti od najstarších čias doposiaľ s nadhľadom, humorom, s jemnou recesiou a dobromyseľnou iróniou, prostredníctvom mozaiky obrázkov a krátkych textov, ktoré približujú kľúčové pojmy, okamihy a osobnosti našich dejín. Vznikla tak kniha, v ktorej si mladý čitateľ zaiste rád zalistuje, pričom zistí, že história vie byť vlastne celkom zábavná.

Tínedžerom (ale aj deťom o voľačo mladším) sa spontánne dokáže prihovoriť dvadsaťsedem rozprávání Ondreja Sliackeho **Divy Slovenska nielen pre deti alebo Vlastiveda ako lusk** (2013, il. Juraj Martiška, foto autor, Ján Lacika a iní), ktoré sa držia autorovho presvedčenia, že deti „očarúva všetko nezvyčajné“. V tom zmysle vedie čitateľa po zvláštnostiach prírody, po vybraných kultúrnych či technických pozoruhodnostiach Slovenska. Spôsob, akým autor šíri „známosť vlasti“, je zaujímavý až napínavý. Faktická informácia vytvára základ pre reportáž, v rámci ktorej sa zároveň systematicky a funkčne pracuje aj s osobnou spomienkou, postrehom, autentickým či fiktívnym rozhovorom, s až rozprávkovou fikciou alebo prekáravou mystifikáciou faktov. Takouto cestou sa do jednotlivých rozprávání dostáva ako ich štruktúrna súčasť aj kompletná ľudová rozprávka (napr. Janko Hraško, Soľ nad zlato), ľudová povesť (Sitnianski rytieri, povesť o Jánošíkovi), fragment ľudovej piesne či kultúrneho textu (napr. Proglas, Život Konštantína, Smrť Jánošíkova, Malý drotár ai). Autor poodkryje čo-to i zo svojho súkromia, čím sa jeho osobnostné zaujatie témou ešte umocňuje. Stimulujúci bádateľský inštinkt detského čitateľa predkladá mu fakty ako malú záhadu, kladie otázky, ale aj mystifikuje, pričom dbá na to, aby bol signál o mystifikovaní v texte čitateľne zakódovaný. Vytvára sa tak systémové rozprávanie, ktoré popri zábavnosti a neraz aj úsmevnosti dovoľuje čitateľovi bezpečne sledovať faktickú informáciu, oddeľovať ju od fikcie a fakty vnímať v nečakane mnohostranných súvislostiach.

Vecná informácia sa spája s autentickou zážitkovosťou aj v originálnej publikácii Jany Bodnárovej **Moja prvá galéria** (2005, il. Miloš Kopták, Denisa Stanislavová). Funkčná symbióza dvoch semiotických systémov (výtvarného - farebné reprodukcie výtvarných diel umiestnené na pravej stránke a slovesného - poetická interpretácia artefaktu situovaná na ľavej strane dvojstrany) je sprevádzaná pôsobivým spojením vecného kunsthistorického poznania s impresívnym zážitkom z výtvarnej percepcie a so schopnosťou vydať o tom subjektívno-lyrickú výpoveď. Výsledné lyrické impresie („psychogramy“) a rekonštrukcie atmosféry, detailov, (možných) drám a osudov ukrytých vo výtvarnom diele sú vysoko imaginatívne a zároveň nenápadne a nevtieravo inštruujú, akým spôsobom možno vnímať a zažívať umelecké výtvarné dielo.

V čítaní dievčat by nemal chýbať aspoň jeden príbeh zo štvordielnej série Tone Revajovej o Johanke ilustrovanej Ďurom Baloghom: **Johanka v Zapadáčiku**, **Zlom väz**, **Johanka** (obe 2012), **Tvoja Johanka** (2014), **Johankina veľká rodina** (2015). Revajová je vtipná rozprávačka, pričom jej

vtipnosť je prirodzeným rozmerom autorkinho rozprávačského talentu. Vďaka tomu dokáže podávať príbehy svojich hrdinov tak, aby mali humorný rozmer, ale zároveň aby sa nezlahčovali ich životné problémy. Postavy sú uveriteľné, konflikty presvedčivé. Johankin život je životom mladého činorodého a láskavého človeka, nie je však idylou. Má v ňom miesto neistota či sklamanie, ale najmä optimizmus, nesentimentálna neha a empatia, pričom sa nestráca prirodzený detský spôsob vnímania, myslenia i komunikácie. Cez život jej rodiny vstupujú do detského príbehu citlivo selektované problémy sveta dospelých (generačné, susedské, partnerské vzťahy, otázky hmotného zabezpečenia, samostatnosti človeka a pod.), vyjavujú ľudský profil protagonistky a zároveň vytvárajú podtext, ktorým Revajová nenápadne oslovuje dospelých.

V čítaní dospievajúcich (najmä chlapcov) sa môže úspešne ujať próza Juraja Šebestu **Keď sa pes smeje** (2008). Autor prostredníctvom gymnazistu Tomáša a jeho rodiny komplexným a autentickým spôsobom monitoroval proces súčasného dospievania ako neľahký proces sebaidentifikácie a formovania hodnotovej orientácie človeka a ponúka aj smutno-smiešnu analýzu psycho-sociálnych problémov človeka dnešnej doby s jej paradoxmi. V centre udalostí celkom bežného života je priemerná bratislavská, národnostne zmiešaná (moravsko-slovenská) rodina žijúca v paneláku (mama psychologička, otec pôvodne historik, výskumník SAV, v čase príbehu realitný agent), ktorá je modelom neúspešného úsilia intelektuálov o lepšie hmotné zabezpečenie rodiny (nesplniteľný sen o vlastnom dome) a ktorá v oblasti vzájomných vzťahov prechádza rozličnými peripetiami, typickými pre život človeka v dnešnej dobe. V tej súvislosti próza tematizuje viaceré doposiaľ skôr obchádzané problémy (staroba poznačená duševným úpadkom, problém doopatrovania starých chorých ľudí a otázka podielu neploetých detí na tejto povinnosti). Známe motívy (prebúdajúca sa erotika pubescentov, vzťah medzi človekom a psom) obohacuje o novú, aktuálnu výpovednú hodnotu a symboliku. Konceptia citlivého, osobnostne zrelého protagonistu-rozprávača umožňuje autorovi ponúknuť krutý i láskavý pohľad na život a v súvislosti s použitou rozprávačskou perspektívou dospievajúceho hrdinu uplatniť autentický jazyk mladých.

Knižky pre každý vek

Ide o knihy, ktoré majú zakódovaného podvojného štruktúrneho adresáta a sú vekovo univerzálnym čítaním s rozsiahlym netextovým priestorom, ktorý si po svojom dokáže „dourčovať“ čitateľ azda každého veku (ba do istej miery aj predčitateľ). Z bohatej Hevierovej tvorby tohto typu siahnime po rozprávkevej féerii **Krajina Agord** (2001, koláže autor), v ktorej autor dospel k jedinečnej syntéze brilantne realizovanej estetizovanej hry, cez akú ho čitateľ vnímal najmä v 80. rokoch, s postupmi estetizácie poznania, ako ich možno sledovať v jeho tvorbe z deväťdesiatych rokov. V príbehu o dievčatku, ktoré sa pohybuje v halucinačnom svete zabývanom podivnými bytosťami s ešte podivnejšími menami (Abolz, Letišukop, Natas, Celafúz...) fungujúcimi pri čítaní odzadu ako nomen omen, je príznaková už kompozícia (iniciálové využitie veľkých písmen medzinárodnej abecedy na každej strane knihy je čitateľný signál prirodzenej usporiadanosti života, ktorú závislosť deštruuje). Surrealistický spôsob „vyplavovania“ obrazov z podvedomia a zmyslové skonkrétnenie ich grotesknej podstaty, princíp psychického automatizmu, asociácií, ale aj hry s formou či významom slova autor podriadil svojmu strategickému zámeru: vytvoriť „hmatateľnú“, predmetnú predstavu o stave závislosti a nenarušiť pritom poetickú imagináciu a zrozumiteľnosť textu.

Ťažko je z takejto tvorby vyberať aj pri Jánovi Uličianskom; obmedzíme sa teda na knihu **Malá princezná** (2009, il. Miloš Kopták). Už názvom asociuje Exupéryho rozprávku Malý princ; text skutočne obsahuje priame i nepriame intertextové odkazy na toto dielo. Malá princezná (ide o predčasne narodené dieťa rozprávačovej susedky) putuje, ale nie po planétach ako Malý princ, lež po bytoch jedného obytného domu. V povrchovom, príbehovom pláne hľadá svoju mamu a postielku s nebesami; v druhom, hĺbkovom pláne (v ktorom je zmysel putovania analogický Malému princovi) hľadá odpoveď na otázku o podstate sveta, do ktorého deti prichádzajú, a o tom, či sa do tohto sveta

oplatí narodiť. Podobne ako Malý princ, aj Malá princezná sa stretáva s postavami fungujúcimi len vo vlastnej pragmatickej parcialite, ktorá ich znecitlivuje pre problémy okolia. Možno predpokladať, že pre detského čitateľa tu zostane veľa nedourčeného, čo sa recepčne zrealizuje až postupne. Príbehová línia má však preňho optimálnu dávku tajomnosti (prízračný priestor zaseknutého výťahu, v ktorom sa rozprávač stretáva s Malou princeznou), neobyčajnosti (Malá princezná dokáže prechádzať stenou), nehy (fenomén mamy), romantiky (postielka s nebesami ako cieľ hrdinkinej cesty).

Značnou náročnosťou a bohatou významovosťou príbehu spojenou so schopnosťou spontánne osloviť rovnako detského, ako aj dospelého čitateľa, sa vyznačujú aj ďalšie súčasné knihy pre deti. K najzaujímavejším projektom tohto typu patrí publikácia Slávky Liptákovej (text) a Fera Liptáka (ilustrácie) **Dierožrút** (2012), rozprávanie o imaginárnej bytosti, ktorá sa živí pojedaním dier akéhokolvek typu. Príbeh sa deťom prihovorí rozprávkovým pôdorysom: začína sa v bode „raz“, „kedysi“ a „kdesi“, pokračuje sformovaním nedostatku („A stále mu bolo málo.“) a rozvinie sa do podoby nonsensu (čím viac dier tvor zhltnie, tým je hladnejší), ktorý tlmočí prázdnotu konzumu súčasného sveta. Dianie je naplnené symbolikou a smeruje k poznaniu vyjadrenému opozíciou prázdnej studne a studne naplnenej vodou. Čitateľ v ňom číta (resp. aspoň tuší) posolstvo o kvalite a hodnote života (domov, ruky plné práce ako symboly), o pôžitku zo schopnosti objavovať plnosť života („ako dobre, že život nie je deravý“) a čaro okamihov („v dierožrútovi ožila chuť“) – ale aj o nenásytosti, ktorá vedie k strate zmyslu žitia a schopnosti tešiť sa zo života (k ničote), k bytostnej vykorenenosti.

Textovo-obrazový a symbolický charakter má aj publikácia Daniela Pastirčáka **O kresbe, čo ožila** (2014, il. Daniela Olejníková). Významová orientácia autorových kníh pre mladých doposiaľ smerovala k závažným morálnym problémom súčasnosti, pričom ich filozofickú interpretáciu realizoval pomocou metaforiky a symboliky. Aj táto kniha má náročnejší filozofický plán. Rozprávanie o božskom princípe lásky, stvorenia a riadenia stvoreného a o nemožnosti človeka pokúšať sa o to isté bez následkov je vyjadrené zmyslovo konkrétnymi obrazmi, výrazovo úsporné, architektonicky kompaktné a kompozične jednoduché. Mýtická metafora o rozdieli medzi stvorením a tvorením zostáva zrozumiteľná, recepčne prístupná pre deti, ale zároveň ponúka bohaté podnety pre duševnú aktivitu dospelého čitateľa.

Citace

STANISLAVOVÁ, Zuzana. Čo by nemalo chýbať v knižniciach slovenských detí a mladých. *Impulsy: Inspirace, náměty a trendy dětského čtenářství* [online]. roč. 2, č. 4/2016 [cit. 2016-10-26].

Dostupný z WWW: impulsy.kjm.cz/impulsy-clanek/kniznice-slovensko.
ISSN 2336-727X.